"הבן אדם צריך לדאוג לתחת שלו - וזאת הציונות האמיתית - כי אם אתה ואני ואבא שלך נדאג לעצמנו - כל המדינה תרוויח." אמירה זו הנשמעת בהצגה מפיו של התעשיין בלאו- כהן, היא אחד הביטויים המובהקים של העדר סולידריות חברתית, שפושה בחברה הישראלית. נטע לוי, הנערה שמתאבדת, היא קורבן של חוסר איכפתיות ואטימות, שמקורם אינו רק בשרירות ליבם של בני משפחת בלאו-כהן ושל ארנון גיסר. אטימות זו נמצאת בבסיסה של תפיסה חברתית שניתן לכנותה "פונדמנטליזם ליברלי". פונדמנטליזם זה הוא בחלקו יבוא של אידאולוגיה אמריקנית, ובחלקו כחול־לבן. המבקר הוא הזר; הוא המראה ההופכת את הדברים המוכרים לנו לשונים, לאחרים. באמצעותו אנחנו רואים עד כמה בוטה ודורסני יכול להיות האינדיבידואליזם כלפי אוכלוסיות חלשות.

הפונדמנטליזם הליברלי

מאת יהודה שנהב

רבקה גור, זאב דווח

חל במאה ה-18 התפתח הליברליזם באירופה כתיאוריה פוליטית, התופסת את האינדיווידואל כאדם אוטונומי הנושא זכויות בסיסיות כמו חופש דיבור, כבוד אדם ושוויון הזדמנויות. הליברל נתפס כסובלן, פתוח לדעות שונות, מכבד הבדלים בין בני אדם, תומך בחופש הביטוי ולוחם לצדק פוליטי. כתיאוריה שמקורותיה בורגניים, שם הליברליזם דגש על חירות האדם לגוע, ליצור ולבחור לעצמו את העדפותיו. גם הצהרת זכויות האדם מ-1789 באה לעגן, מלבד הזכות, זכויות האדם של 1948 - באסיפה הכללית של האו"ם, [illegible] מסוך אידאולוגיה ליברלית.

אולם, [illegible] מעורר הערצה. דוגמה [illegible] על הפרק הסוגיה של הפרטת בתי [illegible] לחפרטה הוא כלכלי, לא מוסרי. הפרטה [illegible] אשר יפעלו בתוך סיהר פרטיים, [illegible] פיקוח ובקרה אלקטרוניות, אשר (לכאורה) [illegible] פחיתו עלויות. אולם, עניינה איננו סמכות הנתונה ביד מוסדות המדינה, לא בידי אנשים פרטיים. כאשר היא מוקדרת בידים פרטיות הפועלות באמצעות של ייעול השוק [illegible], הנסכת מטרת הכליאה לחיות מוגדרת לאינטרס הציבורי. בשיטת השוק החופשי - כל יום מאסר הופך להיות למרכיב [illegible] בהוחיהם של קבלני כליאה בארצות־הברית, שם הופעלה השיטה בין השנים 1986-1997, גדל מספר המיטות בבתי הכלא הפרטיים מ-2,620 ל-77,500. הרווחים של חברות אלו היו עצומים. הן [illegible] יצאו לסחור בבורסה של ניו יורק. שחקנים מוקדמים על התנהגות טובה או הקלות בענשי מאסר, היו מנוגדים לאינטרס של קבלנים אלה. ההפרטה היתה למכשיר המעודד כליאה, מטרה בפני עצמה. היא מביאה להתעשרות של מעטים ולדיכוים של רבים אחרים. כבוד האדם וחירותו נרמסים כאן לחלוטין.

ההבט הדרכאני של הליברליזם נובע איפוא מהעובדה שהוא מחיל את עקרונות החופש והחירות הפוליטיים גם על המרחב הכלכלי. השיטה הכלכלית המגולמת באופן הגס ביותר בעקרון השוק החופשי, נתפסת על ידי הליברליזם כצורקת מבחינה מוסרית. הליברליזם מקדם בכך עמדה חברתית שמרנית ונותן לגיטימציה לעוול ולדיכוי חברתי.

מה אם כן מקדש הליברליזם בזירה הכלכלית? הוא מקדש את עקרון התחרות החופשית - אפילו אם היא ניטשת בין אנשים בתנאים לא הוגנים - בשם עקרון החירות. הוא מקדש את הזכויות האינטרסנטיות של בעלי הון וגותן להן עדיפות - בשם ההפרטה. הוא מקדש את זכות הקניין הפרטי - בשם העבודה הקשה. הוא מקדש את אי־השוויון - בשם הבדלי יכולת בין אנשים או בשמה של צמיחה כלכלית. כך משמש הליברליזם חרב פיפיות חברתית: בשעה שהוא מתיימר לשמור על כבוד האדם וחירותו בזירה אחת (הפוליטית), הוא מפקיר את כבודם של רוב בני האדם וחירותם בזירה אחרת (החברתית - כלכלית).

תופעה זו יכולה להיות מודגמת שוב בהפעלת חברות להעסקת כוח-אדם זמני. חברות אלה החליפו את יחסי עובד-מעביד שהיו נהוגים בארגונים בירוקרטיים, בעבודות מזדמנות. הן הפקיעו מן העובדים את זכויותיהם הבסיסיות לתעסוקה יציבה, והפכו אותם לסחורה הנמכרת מדי יום בשוק הבשר. ככל שהצליחו חברות כאלה "לנייר" עובדים מעבודה אחת לאחרת, הן נעשו רווחיות יותר. ככל שהצליחו לפטר עובדים ולגייס במקומם אחרים, ככל ששחקו את זכויות העובדים להתאגד - הצליחו קבלני העובדים לנפח את הונם. בשם האידאולוגיה הליברלית של השוק, קיבלה פעילות זו לגיטימציה פוליטית ומשפטית. עוולותיה של ההפרטה אינן רק בפגיעה בחלשים, היא פוגעת גם באינטרס הציבורי.

הפרטת התקשורת היא דוגמה לכך. במקביל לצמיחתם של מתעשרים חדשים (כפי שקורה בכל הפרטה), הביאה הקמת הערוצים האלטרנטיביים שיפור ניכר בחירות הביטוי ובמגוון הקולות הנשמעים. אולם בו־בזמן, היו התכנים של התקשורת המופרטת כפופים לעקרונות מסחריים. התוצאה הבלתי נמנעת היא "מקדונלדיזציה" של המסרים (יצירת ה"ביג מק" התקשורתי) והתקרנפות פוליטית של העיתונאים, השדרים והמנחים. בשני המקרים - הפרטת העבודה והפרטת הבעלות - משמש המושג "הפרטה" כמנטרה אשר בשמה נעשה אי־צדק חברתי.

השוק החופשי, יש לציין, היה מאז ומתמיד פיקציה אשר המוסדות השלטוניים יצרו לנוחותם ולנוחות בעלי ההון. בישראל, למשל, שוק הנדל"ן אינו פתוח באופן חופשי לפלסטינים תושבי המדינה; שוק ההון אינו פתוח לבעלי ממון שאינם בעלי "סימפטיה מוכחת" למדינה היהודית (למשל, נסיכים סעודים); שוק העבודה אינו פתוח לעובדים תושבי חוץ (מה שאנו מכנים "עובדים זרים"). המושג שוק חופשי הוא איפוא מושג סלקטיבי. כדאי להתבונן באופן שבו מגייסים בעלי ההון את בנק ישראל, להפחית את שער הריבית או לבצע פיחות במטבע לטובת האינטרסים הרווחיים שלהם. באותו זמן עצמו הם מביעים, בשם השוק החופשי, התנגדות לקביעת שכר מינימום לעובדים. דוגמאות אלה מצביעות על כך שתופעת השוק אינה תופעה חופשית באמת ואינה סימטרית לכל אדם ואדם. היא משרתת יהודים, תעשיינים או בעלי עניין חזקים אחרים.

חברה המאפשרת לרעיון השוק החופשי להתפתח בתוכה ללא חסמים, מגבילה את יכולתה להפעיל עקרונות של צדק פוליטי. לא רק העובדים, העניים והמוני העם נפגעים מן העמדה המוסרית של הליברליזם. בשל הדגש של השיטה על האינדיווידואל (ולא על קולקטיבים) הפך הליברליזם עיוור גם להבדלים תרבותיים בין קבוצות חברתיות ואתניות שונות. הליברליזם מאמין בקשר בין כשרון להשגים. אמרה על כך טוני מוריסון, כלת פרס נובל לספרות: "לא השמרנות ולא הגזענות משתיקים את השחור, אלא הליברליזם הנוטה להתעלם משאלות של צבע". מוריסון מתכוונת באמירתה זו לכך, שהליברליזם מדכא הבדלים תרבותיים בין קבוצות ומשתיק את שאיפתם לביטוי עצמי. כך, אין המזרחי, הערבי, השחור, יכולים לטעון לעוול בחברה המוגדרת יהודית, אשכנזית או לבנה. מצבם החברתי נתפס כתוצאה של מעשיהם או מחדליהם האישיים בלבד. בכך מציב הליברליזם בעיות חברתיות, תרבותיות ואתניות היכן שאסור להן להמצא: מתחת לשטיח. בעיות אלה מלוות, כמעט תמיד, בהעדר זכויות כלכליות. ישראל לא היתה מעולם חברה ליברלית של ממש. התפיסה הליברלית בישראל נישאת על ידי קואליציה מוזרה של אנשי מקצוע (כמו אנשי מִנהל עסקים, חשבונאים, פסיכולוגים); כלכלנים תומכי עקרון ההפרטה; חסידים של הגלובליזציה והבנק העולמי; ומשפטנים לוחמי זכויות אדם. אלה האחרונים שוכחים כמעט תמיד שזכויות אדם כוללות לא רק זכויות אזרחיות ופוליטיות, אלא גם זכויות חברתיות, כלכליות ותרבותיות. בין אלה: זכויות חינוך, זכויות דיור, זכויות בריאות וזכויות ליצוג תרבותי.

לצערנו יש סימנים רבים לכך, שמגמה עיוורת זו של "ליברליזציה" תלך ותתרחב בישראל, כמו בעולם כולו. לא מכבר הציע נשיא בית המשפט העליון, אהרון ברק, הצעה לחוקה כלכלית. חוקה כזאת הינה, מעצם טִבעה, ליברלית. היא תעניק הגנה לחוזה, לקניין ולחופש העיסוק, ותקדש באופן עיוור עקרונות של צמיחה כלכלית. היא תעניק זכויות למעסיקים ותגביל את זכויותיהם של העובדים. למשל, בשם חופש העיסוק היא תאפשר למעסיקים "להעסיק" או ש"לא להעסיק". הפעלתנות השיפוטית ליברלית (מה שקרוי אקטיביזם שיפוטי) של בית המשפט העליון - אשר אינה כוללת זכויות חברתיות ותרבותיות - עשויה לחזק מגמה מסוכנת זו של מה שניתן לכנות "פונדמנטליזם ליברלי". פונדמנטליזם זה אינו פחות מסוכן מן הפונדמנטליזם הדתי או הפשיסטי הפושים בחברה הישראלית. ■

פרופסור יהודה שנהב הוא מרצה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל־אביב, וממיסדי הקשת הדמוקרטית המזרחית.

המאמר התפרסם במקור לציון יובל להכרזת זכויות האדם האוניברסליות של האו"ם, ע"י ארגון אמנסטי ב-1998.